

Kvalitetsgranskning
Rapport 2013:6

Utbildningen på introduktions- programmen i gymnasieskolan

En kvalitetsgranskning av programmen yrkesintroduktion och
individuellt alternativ

Skolinspektionens rapport 2013:6
Diarienummer 400-2011:6487
Stockholm 2013
Foto: Monica Ryttmarker

Innehåll

Sammanfattning	6
1. Inledning	8
2. Granskningens resultat	10
Planeringen av utbildningen	13
3. Avslutande diskussion	21
4. Att tänka på för att skapa en utbildning som utgår från varje elev	26
5. Bakgrund, syfte och frågeställningar	27
6. Metod och genomförande	29
7. referenser	31
8. Bilagor	32

Förord

Skolinspektionen har i uppdrag att granska kvaliteten i sådan utbildning och pedagogisk verksamhet som står under myndighetens tillsyn. Granskningen innebär en detaljerad och systematisk undersökning av verksamhetens kvalitet inom ett avgränsat område, i förhållande till nationella mål och riktlinjer. Utgångspunkten är alla barns och elevers lika rätt till en god utbildning i en trygg miljö.

Huvudsyftet med kvalitetsgranskningen är att bidra till utveckling. Granskningen gör tydligt vad som behöver förbättras för att i högre grad nå målen för verksamheten inom det aktuella området. Syftet är även att beskriva väl fungerande inslag och att visa på framgångsfaktorer.

Skolinspektionens iakttagelser, analyser och bedömningar redovisas dels i form av enskilda beslut till de granskade skolorna och skolhuvudmännen, dels i denna övergripande och sammanfattande rapport. Genom beskrivningar av viktiga kvalitetsaspekter inom granskningsområdet, avser rapporten att ge ett utvecklingsstöd även för skolor som inte har granskats.

Rapporten redovisar resultatet av Skolinspektionens kvalitetsgranskning med inriktning mot skolhuvudmäns och skolors insatser för elever på gymnasieskolans introduktionsprogram yrkesintroduktion och individuellt alternativ. Iakttagelserna och slutsatserna gäller de tio skolor som har granskats och avser därmed inte att ge en nationell bild av förhållandena. Vilka skolor som granskats framgår i bilaga.

Resultaten visar framför allt att planeringen av utbildningen behöver utvecklas så att den på ett bättre sätt anpassas till varje elevs behov och målsättning samt att även undervisningen genomförs så att den möter de enskilda elevernas behov och intressen. Vidare att samverkan med de nationella programmen behöver utvecklas för att öka elevernas utbildningsmöjligheter samt att studie- och yrkesvägledningen och elevhälsan behöver bli mer delaktiga i varje elevs utbildning.

Projektledare för kvalitetsgranskningen har varit utredare Marie-Louise Hultman vid Skolinspektionens avdelning i Linköping.

Stockholm 2013

Peter Ekborg
Biträdande generaldirektör

Agneta Sandén
Avdelningschef

Sammanfattning

Skolinspektionen har granskat utbildningen på två av introduktionsprogrammen i gymnasieskolan, yrkesintroduktion och individuellt alternativ.

Granskningen genomfördes i tio kommunala gymnasieskolor, geografiskt spridda över landet, under vårterminen 2013. Totalt 18 procent av de 125 000 elever som 2012 gick i gymnasieskolans årskurs 1 gick på något av de fem introduktionsprogrammen. På de två aktuella programmen gick cirka 9 200 elever.

Granskningens två huvudfrågeställningar är:

- Planeras utbildningen så att den möter den enskilda elevens förutsättningar, behov och målsättningar?
- Genomförs utbildningen så att eleven ges möjlighet att nå de individuellt uppsatta målen?

Skolinspektionen ser i denna granskning stora skillnader i utbildningskvalitet mellan de granskade skolorna. På några skolor möter vi elever vars utbildning i hög grad är individuellt anpassad. På andra skolor möter vi elever som knappast i något avseende får en utbildning utifrån sina individuella förutsättningar, behov eller mål.

Nedan sammanfattas de viktigaste resultaten:

Planering utifrån skolans behov – inte elevens

Introduktionsprogrammen saknar nationellt fastställda programstrukturer och därför blir elevens individuella studieplan ett centralt dokument. Nästan samtliga elever har en studieplan, men i de flesta fall är den antingen ofullständig, inkorrekt eller okänd för eleverna. Det finns också elever vars studieplaner inte på någon punkt motsvarar det eleven i praktiken studerar. Ett fåtal elever i granskningen har varit delaktiga i utformandet av de individuella studieplaner.

Den undervisning som eleverna erbjuds utgår i flera fall inte från den enskilda elevens förutsättningar, behov eller intressen. Detta trots gynnsamma förutsättningar såsom små undervisningsgrupper med flera lärare i varje grupp. Skälen till bristande anpassning uppges vara organisatoriska; för att eleverna inte ska få håltimmar, för att fylla lärares tjänster eller tillgång till lokaler. Några skolor har dock en uttalad strävan och lyckas i hög grad med att erbjuda eleverna undervisning som utgår från varje elevs förutsättningar, intressen och mål med utbildningen.

Skillnader i lärarnas bemötande påverkar elevernas lärande

Eleverna uppger att de har goda relationer med sina lärare och att de känner sig väl bemötta. Samtliga elever uppger att mentorerna är mycket viktiga personer i deras utbildning. Det finns flera elever som uppger att mentor-

”Samtliga elever uppger att mentorerna är mycket viktiga personer i deras utbildning.”

ernas stöd och uppmuntran är den direkta orsaken till att de stannar kvar på programmet i stället för att hoppa av. Dock visar granskningen att det finns stora skillnader mellan lärarna i hur de utnyttjar de goda relationerna

för att på ett professionellt sätt stödja, anpassa och utmana eleverna i deras lärande. Elevernas intressen och framtida mål utnyttjas sällan i undervisningen för att motivera och inspirera eleverna till lärande. På några skolor möts eleverna av en ensidig undervisning utan engagemang, variation eller anpassning till elevernas förutsättningar.

Förutsättningar som små undervisningsgrupper och de goda relationerna mellan elever och lärare utnyttjas inte för att ge eleverna ett reellt inflytande över undervisningen. Endast ett fåtal elever kan ge exempel på att lärarna på ett aktivt och systematiskt sätt tar med dem i planeringen och genomförandet av undervisningen.

Otillräckligt stöd och samverkan begränsar elevernas möjligheter

De flesta elever vars studiesituation Skolinspektionen granskar saknar tillgång till en studie- och yrkesvägledning som i tillräcklig grad möter deras behov. Studie- och yrkesvägledningen spelar på de flesta skolor i granskningen en marginell roll i utformningen av elevernas utbildning och i att vägleda dem framåt. Elever på skolor med en god tillgång till studie- och yrkesvägledning anger ofta att vägledaren utgör ett viktigt stöd, både i rollen som vägledare men också för att motivera eleverna att fortsätta sin utbildning.

Det finns flera elever i granskningen som inte får den tillgång till elevhälsans kompetens som de har behov av. Elevhälsan spelar en marginell roll när det gäller att stödja eleverna i deras utbildning eller i deras sociala situation. I stället fungerar elevhälsan främst som rådgivare till lärare och mentorer. För de elever vars studiesituation Skolinspektionen granskar finns bara något enstaka exempel där elevhälsan direkt bidrar till att stödja elevens utveckling.

Bara ett fåtal elever får möjlighet att läsa gymnasiekurser trots att de bedöms ha förutsättningar för det. Skälen till detta anges vara organisatoriska eller lokalmässiga svårigheter eller till och med motstånd från lärare på de nationella programmen. Det finns också elever på yrkesintroduktion som inte får möjlighet att läsa yrkesämnena på program som de är intresserade av på grund av att en annan rektor är ansvarig för aktuellt program. Elever som går på yrkesintroduktion med en speciell inriktning får dock läsa yrkesämnena i egen grupp eller integrerat med eleverna på det nationella programmet.

1 | Inledning

Höstterminen 2011 infördes den reformerade gymnasieskolan, GY 2011, där en av förändringarna är att fem olika introduktionsprogram införs för elever som inte uppnår behörighet till de nationella gymnasieprogrammen. De fem introduktionsprogrammen är: preparandutbildning, programinriktat individuellt val, språkintrouktion, yrkesintrouktion samt individuellt alternativ.¹ I förarbetena till reformen framgår att utbildningen på introduktionsprogrammen ska ta hänsyn till elevernas olikartade behov och erbjuda en individuellt anpassad utbildning som effektivt svarar mot dessa behov. De individuellt utformade utbildningarna ska syfta till att gynna elevernas kunskapsutveckling, bidra till deras personliga utveckling samt till att stimulera eleverna till fortsatta studier eller till att etablera sig på arbetsmarknaden.²

Av 125 000 elever som gick i gymnasieskolans årskurs 1 höstterminen 2012 gick drygt 22 700 elever på något av de fem introduktionsprogrammen. Det motsvarar cirka 18 procent av eleverna i årskurs 1. Om vi ser de fem introduktionsprogrammen som ett program så är detta det tredje största programmet efter de samhällsvetenskapliga och naturvetenskapliga programmen. Denna granskning omfattar introduktionsprogrammen yrkesintrouktion och individuellt alternativ. På dessa program gick 3 400 respektive 5 800 elever hösten 2012.³

Mer än var tionde elev gick 2012 ut grundskolan utan att vara behörig till gymnasieskolans nationella program. Att ge dessa ungdomar möjligheter till vidare studier eller förberedelse till arbete är en av de viktigaste frågorna både för gymnasieskolan, samhället i övrigt och framför allt för ungdomarna själva. Antalet unga som saknar fullbordad gymnasieutbildning är kraftigt överrepresenterade bland arbetslösa och personer med försörjningsstöd. I

1 En beskrivning av de olika introduktionsprogrammen finns i bilaga 2.

2 SOU 2008:28 s. 568f, se även Prop 2009/10:165 s. 427

3 Skolverkets officiella statistik för gymnasieskolan (2013)

utredningar och studier talar man enligt Socialförsäkringsutredningen om en tilltagande psykisk ohälsa bland unga, men man anger även låg utbildningsnivå som orsak till att ungdomar hamnar i arbetslöshet och försörjningsstöd.⁴

”... deras betyg från grundskolan var inte tillräckliga för de nationella programmen.”

Eleverna på introduktionsprogrammen utgör en stor andel av gymnasieskolans elever, men det är ingen homogen elevgrupp. Det enda gemensamma är att deras betyg från grundskolan inte var tillräckliga för de nationella programmen. Jämfört med eleverna på de nationella programmen kan man dock anta att det på introduktionsprogrammen finns fler elever med funktionsnedsättningar eller andra särskilda behov som påverkar lärandet och kräver anpassning för en god studiesituation. Även elever som gått på grundskolan har möjlighet att söka vissa av introduktionsprogrammen. Sammantaget är det elever som i många fall har svårt att etablera sig på arbetsmarknaden. Viktigt att uppmärksamma är att det på introduktionsprogrammen även finns många elever med goda förutsättningar och hög lärandekapacitet som med en rätt anpassad utbildning snabbt kan skaffa sig behörighet till vidare studier eller komma i arbete.

Jämfört med eleverna på de nationella programmen är eleverna på introduktionsprogrammen i en mer utsatt situation och mer beroende av de lokala utbildningsanordnarnas planeringar. Detta utifrån att det inte finns några, på förhand definierade, nationella programplaner med ett bestämt kunskapsinnehåll som leder till ett visst yrke, en viss bransch eller högskolestudier. För att varje elev på introduktionsprogrammen ska kunna nå sina individuella mål krävs att lokala huvudmän, rektorer och lärare fattar kloka beslut. Och att de utgår från samma frågor som Skolinspektionen ställer i denna granskning:

- Planeras utbildningen så att den möter den enskilde elevens förutsättningar, behov och målsättningar?
- Genomförs utbildningen så att eleven ges möjlighet att nå de individuellt uppsatta målen?

För att besvara dessa frågor har Skolinspektionen granskat utbildningen på två introduktionsprogram genom att följa sammanlagt 40 elevers skolsituation på tio olika skolor runtom i landet. Varje elev följdes i samtliga organiserade aktiviteter under 6-8 skoldagar, främst på lektioner men också på praktik.

Eleverna intervjuades individuellt och de lärare som undervisade eleverna vid tiden för granskningen intervjuades i grupp. Även rektorer, studie- och yrkesvägledare samt representanter för elevhälsan intervjuades. I samtliga intervjuer var fokus främst på de elever vars studiesituation Skolinspektionen granskade.

⁴ SOU 2008:27, S 2010:04

2 | Granskningens resultat

Kvalitetsgranskningen har särskilt uppmärksammat ett par utvecklingsområden med stor betydelse för elevernas fortsatta utveckling mot vidare studier eller arbete:

- **Planeringen av utbildningen**

Utbildningen ska planeras så att den svarar mot varje elevs individuella förutsättningar, behov och mål. För att klara detta finns ett par centrala samverkansområden som granskningen visar på. Ett är en förbättrad samverkan med gymnasieskolans nationella program och arbetsmarknaden så att eleverna får en utbildning som så snabbt som möjligt gör att de kommer vidare mot sina mål. En annan samverkan av stor betydelse gäller studie- och yrkesvägledningen och elevhälsan. Båda är viktiga resurser som behöver vara delaktiga i elevernas utbildning för att kunna ge varje elev det individuella stöd som behövs, både för den kunskapsmässiga och personliga utvecklingen.

- **Anpassningen av undervisningen**

Undervisningen ska ta tillvara varje elevs förutsättningar, intressen och mål. Eleverna på introduktionsprogrammen kommer in med olika erfarenheter från grundskolan. Det gör att undervisningen med nödvändighet måste vara anpassad efter vars och ens behov. Här spelar elevens möjlighet till inflytande över sitt lärande en viktig roll. Organisationen med små undervisningsgrupper ger goda förutsättningar för detta, men det utnyttjas alltför sällan i den undervisning vi sett.

Inledningsvis redovisas fyra elevers studiesituation. Beskrivningarna bygger på elevernas egna berättelser såsom de framkommer av intervjuer och

lektionsobservationer, i några fall kompletterat med Skolinspektionens tolkningar. Fallen är valda för att illustrera de stora skillnader som eleverna möter i granskningens olika skolor. Fallen är autentiska men namnen är fingerade.

Alma

Alma studerar på yrkesintroduktion med inriktning hantverk – frisör. Hon blev besviken över att inte komma in på det nationella programmet och hade i början svårt att acceptera att hon gick på ett introduktionsprogram. Från grundskolan har Alma godkända betyg i geografi, hem- och konsumentkunskap, bild och slöjd. Däremot saknas information gällande kunskapsläget i de ämnen där hon saknar godkända betyg.

Målet för Alma är att komma in på det nationella hantverksprogrammet med inriktning frisör. Alma beskriver hur hon varit involverad i planeringen av sin utbildning och hon vet vilka ämnen hon behöver läsa för att nå sitt mål. Vid tiden för granskningen läser Alma därför engelska, matematik och svenska samt två yrkeskurser. Tillsammans med praktiken på en frisørsalong innebär det studier på heltid.

Alma får extrahjälp i matematik och säger att det hjälper henne väldigt mycket. I engelskan vill Alma gärna jobba med sådant hon redan kan. Men lärarna utmanar henne att våga prova svårare uppgifter. "Lärarna är bra och om man vill plugga så får man hjälp", säger Alma. "Ibland tvingar de mig att plugga, det är bra men inte alltid roligt. Men om jag har en dålig dag säger dom att jag ska arbeta med något som jag tycker om", fortsätter hon.

Alma pratar ofta med studie- och yrkesvägledaren och säger att han utgör ett viktigt stöd för henne. Just nu jobbar han med att skapa kontakt mellan Alma och gymnasieskolan dit Alma tänker söka när hon blivit behörig.

Almas frånvaro var hög i början av utbildningen och ett tag funderade hon på att hoppa av. Men nu är närvaron bättre. Kuratorn och mentorn är viktiga personer för att motivera Alma att komma till skolan och gå på lektionerna. Men Alma säger att det som mest motiverar henne att fullfölja utbildningen är praktikplatsen på frisørsalongen. Lärarna uppger att de fokuserar på att peka på de framsteg Alma gör när hon är i skolan istället för att klaga på att hon inte är där.

Maria

Maria går på yrkesintroduktion med inriktning mot handel- och administration. Hon har nio godkända betyg från årskurs 9, men eftersom hon saknade godkänt betyg i matematik och svenska var hon inte behörig att antas till det nationella handels- och administrationsprogrammet. Maria har ingen frånvaro och lärarna säger att hon är en mycket social och öppen tjej som kommer i tid och arbetar flitigt med sina uppgifter på lektionerna.

Skolan har inte upprättat någon individuell studieplan för Maria. Hon läser sju grundskoleämnen enligt samma planering som alla andra i klassen, trots att hon har godkänt betyg i fyra av dem. Den individuella utformningen av utbildningen består i att Maria kan välja om hon vill delta i undervisningen i de ämnen där hon redan har godkänt betyg. Maria väljer bort två av ämnena och hennes undervisningstid motsvarar därmed ungefär halvtid.

Maria läser engelska på grundskolenivå trots att hon där har betyget Väl Godkänt. Varför hon måste läsa grundskolans kurs i engelska vet hon inte riktigt, men tycker ändå att det fungerar bra. "Fast det är inte så mycket jag lär mig", säger hon. Några lärare säger att Maria skulle kunna läsa gymnasie-

kurser. Men gymnasiekurser förekommer nästan aldrig på yrkesintroduktion i Marias skola.

I matematik säger Maria att hon var nära att klara godkänt i nian. Men eftersom det inte finns någon information från grundskolan om detta får hon, liksom alla de andra i klassen, börja från början i matematikboken för årskurs 9. Matematiklektionerna är alltid likadana. En kort gemensam genomgång och sen skriver läraren på tavlan hur långt eleverna ska hinna innan lektionen är slut. "Om man blir klar snabbt kan man få gå", säger Maria. Hon tycker att uppgifterna ofta är för lätta och hon känner igen en hel del från grundskolan.

Den enda yrkesinriktade utbildningen Maria får är en handelskurs en timme i veckan. Under förutsättning att Maria visar intresse och lämplighet kan hon få möjlighet till praktik under slutet av den kursen, enligt läraren. Men Maria tror inte att hon kommer att få göra praktik.

Maria säger att hon är osäker på hur hon ligger till i ämnena, men hoppas att det går bra. Hon tycker att de flesta lärarna är bra men att det varierar hur engagerade de är. "Vissa gör bara sitt jobb och tycker mest att det är vårt eget fel om det inte går så bra", säger hon.

Studie- och yrkesvägledaren har Maria sett en gång, i början på vårterminen, då han kom in och presenterade sig för klassen, men han är inte med på några möten där elevernas utbildning eller kunskapsutveckling diskuteras. Eftersom alla elever erbjuds ett och samma studiepaket har syv inte heller någon uppgift i utformningen av elevernas utbildning.

Kevin

Kevin går första året på individuellt alternativ. Hans individuella studieplan innehåller tre grundskoleämnen. Kevin har möjlighet att komma med önskemål om innehållet i studieplanen. Just nu håller skolan på att se hur hans önskemål om att få lära sig teckenspråk ska kunna tillgodoses. Kevin har ganska lågt självförtroende och därför finns det flera motiverande insatser på hans studieplan, säger hans mentor. Syftet med insatserna är att stärka hans självkänsla och självförtroende för att på så sätt gynna kunskapsutvecklingen. De motiverande insatserna handlar om skapande verksamhet, att jobba i köket och kuratorsamtal för att stödja och motivera Kevin för studierna.

Kevin pratar ofta med studie- och yrkesvägledaren om exempelvis sommarjobb och framtiden. Uppdelningen mellan olika personer som var och en med sin kompetens hjälper Kevin, innebär att hans mentor mer kan fokusera sina samtal på Kevins kunskapsutveckling. Alla lärare på individuellt alternativ har fått utbildning i motiverande samtal och i arbetet som mentor.

Undervisningen anpassas till Kevins behov och förutsättningar. Eftersom han är känslig för och lätt störs av ljud får han, när han behöver det, sitta och arbeta enskilt i ett grupprum. Men Kevin möts också av utmaningar eftersom lärarna ser att han kan klara mer än han tror. Exempelvis ville Kevin i början slippa engelskan eftersom han tycker att det är svårt. Men efter flera samtal med mentorn och med utgångspunkt i engelska texter om djur, som Kevin älskar, så går det nu riktigt bra med engelskan, säger läraren.

I matematik började Kevin i en bok för årskurs 6 men där har han utvecklats så att han nu arbetar i en bok för årskurs 9. Kevin har också bra tillgång till laborativt material i matematik eftersom han gillar att lösa problem praktiskt. Lärarna undviker så mycket som möjligt att betygssätta hans arbeten eller att sätta poäng på prov och fokuserar i stället på formativ bedömning av hur Kevin ska arbeta vidare.

Benny

Benny säger att han var stökig i slutet av grundskolan. Han skolkade mycket och det var tal om att han skulle gå om nian eftersom han inte fått något godkänt betyg därifrån. Men det fungerade inte alls, så i slutet av hösten började han på individuellt alternativ i stället.

Benny är klar över att han vill komma in på fordons- och transportprogrammet. Han har en studieplan som i stort sett är densamma som för övriga elever på individuellt alternativ. Benny läser ingen yrkeskurs, men om man på individuellt alternativ hade kunnat erbjuda yrkeskurser säger han att han skulle velat läsa det. Varför han går på individuellt alternativ i stället för på yrkesintroduktion kan varken Benny eller någon annan på skolan förklara. Och än så länge finns ingen planering för en övergång till yrkesintroduktion.

Bennys undervisningstid är mindre än halvtid och i början av lektionerna sätter lärarna oftast upp ett lektionsbeting vad eleverna ska hinna på en lektion, samma beting för alla. Om Benny blir klar med betinget får han gå. Att alla elever arbetar enskilt med samma uppgifter beror på att det är så stor spridning i klassen, förklarar lärarna.

Lärarna säger att Benny har lätt för att lära. Men vi ser, och lärarna säger, att han inte engagerar sig mer än nödvändigt på lektionerna. Ofta lyssnar han på musik eller tittar på filmer på datorn istället. Benny har god närvaro, men tycker att undervisningen är tråkig. Hans enda motivation för att komma till skolan är målet att bli behörig till fordons- och transportprogrammet, säger han. I Bennys klass ska det finnas 15 elever, lärarna är lite osäkra på det exakta antalet, men på lektionerna är det mellan tre och åtta elever närvarande. Eleverna kommer och går lite som de vill under de observerade lektionerna.

Planeringen av utbildningen

Planeringen av studierna utgår inte alltid från elevernas behov.

Utbildningen på introduktionsprogrammen ska utformas individuellt utifrån varje elevs förutsättningar, behov, intressen och mål med utbildningen.

Skolinspektionen möter i granskningen Maria som läser grundskoleämnen trots att hon har godkända betyg i flera av ämnena. Utöver Maria finns ett flertal elever som läser ämnen där de redan har godkända betyg.

"Maria skulle kunna läsa gymnasiekurser", säger en lärare. "Men så arbetar inte vi här på yrkesintroduktion. Det är på preparandutbildningen man gör det", fortsätter läraren.

För flera elever i granskningen är det skolans organisatoriska eller lokalmässiga förhållanden som styr utbildningen i stället för elevernas förutsättningar, behov, intressen och mål. Ett exempel på detta är den elev som har godkänt betyg i hem- och konsumentkunskap och där ämnet ändå finns på hans studieplan. Lärarna och rektorn anger som skäl att det både finns en fin hemkunskapssal och en behörig lärare på skolan och att det vore synd att inte utnyttja detta. Man kan alltid utveckla nya kunskaper, säger lärarna. Alla elever i klassen ska därför läsa hem- och konsumentkunskap. Granskningen visar att elevernas frånvaro i ämnet är hög.

Flertalet elever i granskningen har någon form av individuell studieplan. Vid elevintervjuerna uppger dock många elever att de inte känner till vad som står i deras studieplaner och att de aldrig eller sällan följer upp, reviderar eller diskuterar sin utbildning med sin mentor eller annan personal i skolan. För en elev visar det sig att den individuella studieplanen inte på någon punkt stämmer med de ämnen eleven i verkligheten läser.

Några elever som deltagit i granskningen kan dock ge exempel på hur de varit delaktiga i att ta fram och revidera innehållet i sina individuella studieplaner.

Eleverna får heltid- eller halvtidsstudier beroende på skolan förutsättningar

Studierna på introduktionsprogrammen ska bedrivas i en omfattning som motsvarar heltid. Det finns dock ingen generell siffra för vad som är heltidsstudier, men någonstans mellan 20-25 timmar per vecka är ett vanligt riktmärke.

Majoriteten av de elever vars studiesituation Skolinspektionen följer studerar på heltid. Ibland innebär elevernas heltid enbart ämnesstudier, ibland en blandning av studier och praktik, ibland enbart praktik och för en del elever finns också inslag av olika motiverande insatser.

För Maria, Benny och flera andra elever i granskningen är dock undervisningstiden ungefär halvtid utan att de begärt det eller att Skolinspektionen funnit några beslut om detta. Orsakerna kan delvis sökas i bristande samverkan med andra skolenheter, vilket begränsar utbudet av ämnen som eleverna kan få möjlighet att läsa till enbart det som den egna skolenheten kan erbjuda. Även schemaläggningens flexibilitet, tillgången till motivationsskapande insatser och personal med ansvar för praktikplatser är faktorer som på de granskade skolorna påverkar elevernas möjligheter till en utbildning på heltid.

”Man kan alltid utveckla nya kunskaper ...”

Granskningen visar vidare att undervisningstiden riskerar att bli ännu mindre än halvtid. Exempelvis för Benny, som får gå när han är klar med det lektionsbeting som läraren sätter upp, eller Maria som kan välja bort deltagande i de ämnen som hon redan har godkända betyg i.

Samverkan behöver utvecklas för att möta elevernas behov och mål

Bara hälften av skolorna i granskningen har en närmare samverkan med de nationella yrkesprogrammen. På ett par av skolorna förekommer överhuvudtaget ingen samverkan alls och eleverna på dessa skolor har heller inte getts möjlighet till praktik.

För eleverna på yrkesintroduktion finns på några skolor inriktningar mot ett nationellt yrkesprogram, exempelvis fordons- och transport- eller restaurang- och livsmedelsprogrammet. De elever som går sådana inriktningar får en yrkesutbildning, antingen i en egen grupp eller integrerat i de nationella programmens verksamhet. Eleverna anger att en sådan samverkan på ett positivt sätt bidrar till deras motivation för studierna som helhet. De upplever sig vara, och behandlas också av yrkeslärarna, som ”en i gruppen”. Dessutom underlättar denna form av samverkan elevernas övergång till det nationella programmet.

Eleverna som inte går på någon yrkesinriktning eller som går på individuellt alternativ får ytterst sällan möjlighet att läsa gymnasiekurser. Skälen till detta sägs vara schematekniska eller andra organisatoriska skäl.

”Ett hinder som begränsar elevernas studiemöjligheter är bristande samverkan.”

Ett annat hinder som begränsar elevernas studiemöjligheter är bristande samverkan mellan olika rektorer och skolenheter, även om de finns i närområdet eller till och med i samma byggnad. Konsekvensen för eleverna blir då att de bara erbjuds det som finns på den egna skolenheten. Ytterligare en begränsning i elevernas möjligheter att få läsa gymnasiekurser, som de granskade skolorna anger, är att undervisningsgrupperna på de nationella programmen är så stora att de inte kan ta emot fler elever.

Alla elever på introduktionsprogrammen är inte inriktade mot vidare studier utan vill istället få en utbildning som så snabbt som möjligt leder till ett arbete. Av den anledningen är en nära samverkan med arbetsmarknaden nödvändig. På exempelvis Almas skola fungerar samverkan mellan skolan och arbetsplatserna bra beroende på en god tillgång till studie- och yrkesvägledning samt en praktikhandledare som följer upp elevernas lärande på arbetsplatsen. På flertalet skolor i granskningen efterfrågar dock både eleverna och arbetsplatserna en bättre kommunikation mellan skolan och arbetsplatsen, så att elevernas lärande följs upp, utvärderas och dokumenteras.

Organisationen av stöd och vägledning får konsekvenser för eleverna

På hälften av skolorna i granskningen är elevhälsans och studie- och yrkesvägledningens resurser otillräckliga för att täcka de behov som eleverna har. Utbildningen på introduktionsprogrammen ska utformas utifrån varje enskild elevs behov, förutsättningar, intressen och mål. Därför behöver stöd och vägledning spela en särskilt viktig roll för eleverna på dessa program.

Flertalet elever i granskningen har i praktiken begränsade möjligheter att få hjälp och stöd av syv och elevhälsan. Orsaken till detta är i första hand en organisation som innebär att dessa funktioner främst har en konsultativ roll gentemot lärarna och mer sällan har direktkontakt med eleverna. Denna organisation visar sig få negativa konsekvenser för flera elever i granskningen. Exempelvis för en elev med en fysisk funktionsnedsättning, där elevhälsan skulle kunna hjälpa till med att förbättra elevens fysiska arbetsmiljö. Ett annat exempel är en elev med en svår social problematik där kontakt med en kurator skulle kunna vara till stor hjälp för att försöka lösa problemen. Vidare möter vi ett par elever som uppges behöva mycket omfattande hjälp i flertalet ämnen, där specialpedagog och kanske andra insatser skulle kunna bidra till en utbildning som var bättre anpassad till dessa elevers olika behov.

På exempelvis Kevins och Almas skolor har elevhälsan och studie- och yrkesvägledningen en annan organisation, som innebär att eleverna enkelt har tillgång till dessa kompetenser. Elevhälsan deltar i kartläggning och utredning av elevernas förutsättningar och behov. Den deltar även i planeringen och uppföljningen av varje elevs utbildning. Eleverna får också studie- och yrkesvägledning utifrån sina individuella behov och syv finns lättillgänglig och rör sig mycket ute bland eleverna med ett aktivt och uppsökande arbetssätt.

Några elever beskriver det på följande sätt:

Studie- och yrkesvägledaren hjälper oss med planeringen av studierna och praktiken, ger information om sommarjobb, hjälper till med skrivandet av CV och har samtal om skolsituationen. Vi går till syv när vi har frågor om studievägar och framtiden. Hon ger bra svar. Syv hjälper till med allt. Hon har schemalagda samtal med alla elever men man kan också bara titta in till henne helt spontant. Hos syv är det alltid öppet. Syv rör sig ofta ute i korridoren bland oss elever. Ibland äter vi lunch eller fikar ihop.

Resurserna för studie- och yrkesvägledning på de olika skolorna varierar kraftigt för eleverna i granskningen. På en skola har 170 elever tillgång till två studie- och yrkesvägledare på heltid. På en annan skola har 130 elever tillgång till studie- och yrkesvägledare fyra timmar i veckan.

Genomförandet av utbildningen

Inte bara utbildningens utformning och innehåll ska vara individuellt anpassat, exempelvis genom val av ämnen, kurser och praktik. Även undervisningen ska vara individuellt anpassad för att stödja varje elevs kunskapsutveckling.

Majoriteten av eleverna som ingår i granskningen berättar om upprepade misslyckanden i grundskolan. Misslyckanden som i flera fall medfört att de tappat både lusten och tilltron till sin förmåga att lära. Det krävs därför både goda relationer med lärarna samt en stödjande och anpassad undervisning för att eleverna ska våga satsa en gång till. Av den anledningen är det särskilt viktigt att undervisningen på introduktionsprogrammen utgår från elevernas olika behov och intressen, med aktiviteter som motiverar och upplevs som meningsfulla av eleverna.

”De små undervisningsgrupperna utnyttjas inte för att individualisera undervisningen.”

Undervisningsgrupperna i de granskade skolorna är sällan större än tio elever, oftast betydligt mindre, och det är också vanligt med två eller tre lärare i klassrummet. Lärare och rektorer menar att små grupper behövs för att möjliggöra en individualiserad undervisning. Men bara för ett fåtal av eleverna ser Skolinspektionen exempel på att de små undervisningsgrupperna och tillgången till flera lärare verkligen utnyttjas för att individualisera undervisningen.

Granskningen visar att eleverna får utbildningar med stor skillnad i kvalitet. Detta verkar i hög grad bero på vilket förhållningssätt skolorna har till sitt professionella uppdrag. Följande två exempel avser att belysa dessa olika förhållningssätt och de konsekvenser det får för eleverna.

En undervisning med eleven i fokus

På Alma och Kevins skolor och ett par skolor till sätter lärarna in undervisningen i relevanta och välkända sammanhang för eleverna. Lärarna har god kännedom om elevernas förutsättningar och behov och utgår från det i sin planering av undervisningen. Eleverna ges möjligheter att diskutera och framföra olika åsikter och lärarna uppmuntrar eleverna att hitta egna lösningar på uppgifterna. Formativ återkoppling och reflektion är här en naturlig del av undervisningen. Att eleverna tycker att undervisningen är inspirerande

och utmanande märks genom det intresse och den aktivitet som präglar de observerade lektionerna. På dessa skolor har också eleverna tillgång till läromedel och lokaler som är individuellt anpassade. Granskningen visar vidare att undervisningen oftast är individuellt anpassad. Det gäller i särskilt hög grad för yrkesämnena. Vid de lektionsobservationer som Skolinspektionen gör ser vi ofta att elevernas arbete kontinuerligt följs upp av yrkeslärarna under lektionens gång och att de vid behov hjälper, anpassar eller justerar uppgifterna så att eleverna ska klara av dem. Yrkeslärarna ger också eleverna utmaningar, och får dem att våga pröva nya saker.

En undervisning med organisationen i fokus

På några skolor, bland annat Marias och Bennys skolor, ser dock inte Skolinspektionen några exempel på att undervisningen utgår från deras individuella behov eller intressen. För dem är i stället undervisningens innehåll, läromedel och arbetssätt förutbestämt av läraren och samma för hela gruppen. På så gott som alla Marias och Bennys lektioner, som

”... uppgifterna är ofta för lätta ...”

Skolinspektionen observerar, är det dominerande arbetssättet enskilt arbete i läroböcker, arbetshäften eller på arbetsblad. Lärarna anger att det är viktigt att hela klassen har ett sammanhållet schema för att stärka gruppkänslan. För Maria innebär det att hon får undervisning i ämnen som hon redan har godkända betyg i, istället för att gå vidare i sin kunskapsutveckling.

”Hon sitter med och jobbar trots att hon är godkänd. Det är viktigt för hon växer inifrån genom tryggheten, säger en av hennes lärare.”

Detta trots att Maria beskrivs som en öppen, social flicka med många godkända betyg från grundskolan, som också bedöms kunna klara flera av gymnasieskolans kurser.

På de observerade lektionerna i Bennys skola är frånvaron hög och av de elever som är närvarande väljer flera bort uppgifterna för att istället ägna undervisningstiden åt att lyssna på musik eller titta på film på sin dator. Benny säger att uppgifterna ofta är för lätta och att han känner igen en hel del från högstadiet. Bennys stora motorintresse har inte påverkat undervisningens innehåll i något ämne. Det enda exemplet på en anpassad undervisning för Benny som Skolinspektionen ser är i engelska. Eftersom Benny är duktig i engelska får han svårare uppgifter och hans lärare pratar också engelska med honom på en mer avancerad nivå.

Elevers reella inflytande över undervisningen behöver utvecklas

Trots att flertalet lärare i granskningen säger sig vara positiva till att eleverna får inflytande över undervisningens innehåll och arbetsformer ser Skolinspektionen vid lektionsobservationerna få exempel på att eleverna aktivt uppmuntras till ett reellt inflytande. Undantagen är exempelvis Kevin och Almas lektioner, där lärarna har en medveten strategi att involvera eleverna i undervisningens innehåll och arbetssätt. Eleverna får också möjlighet att varje termin utvärdera undervisningen, tillsammans med lärarna och rektorn.

Det finns även många exempel på elevinflytande när det gäller undervisningen ute på praktik eller i undervisningen i yrkeskurser. Exempelvis när läraren formulerar en uppgift som eleverna sedan får lösa på olika sätt. Flera

elever som läser yrkeskurser ger också exempel på hur de får möjlighet att tillsammans med läraren kontinuerligt planera och utvärdera undervisningens innehåll.

Granskningen visar att elevinflytandet över undervisningens innehåll och arbetsformer inte är lika vanligt förekommande i de allmänna ämnena. Där handlar inflytandet oftare om att eleverna får välja vilken bok man vill läsa, tidpunkt för prov eller i vilken ordning man vill arbeta med sina uppgifter.

Det finns även exempel där lärares synsätt på undervisning begränsar elevernas möjligheter att få inflytande. Exempelvis anger en av Bennys lärare att om eleverna har olika åsikter om vad de ska göra blir det för stor spridning i arbetet. Och att det därför fungerar bättre när alla arbetar med samma uppgifter. En av Marias lärare menar att elevinflytande kan vara att eleverna får välja om de vill gå på lektioner i ämnen där de redan har godkänt betyg.

Skolinspektionen anser att elevernas inflytande är alltför begränsat och att lärarna på ett mer medvetet och systematiskt sätt behöver hitta sätt att involvera eleverna i undervisningens planering, innehåll och arbetssätt.

Goda relationer utnyttjas inte alltid för att utmana eleverna

Flertalet av de elever som Skolinspektionen möter i granskningen berättar om upplevelser från grundskolan i termer av misslyckanden, att ingen förstod dem och att krav och undervisning inte var anpassade till dem. Elevernas inställning inför att börja på introduktionsprogrammen kan beskrivas som försiktigt avvaktande. De uttrycker en tveksamhet mot att engagera sig i aktiviteter där det finns en upplevd risk för att misslyckas igen. Genomgående beskriver eleverna att lärarna är viktiga, för att de tror på deras förmåga och möjligheter att lyckas. Många lärare uppmuntrar och stärker elevernas självförtroende genom att visa höga förväntningar och på olika sätt utmana eleverna att försöka och pröva nya saker. Granskningen visar att särskilt yrkeslärarna blir goda förebilder som vågar utmana eleverna.

”Om det inte hade varit för lärarna hade jag tappat sugen direkt ...”

”Om det inte hade varit för lärarna hade jag tappat sugen direkt. Jag upplever att det är kul att gå till skolan, det har jag inte känt förut”, säger en elev.

”Det känns som att lärarna tror på en och att det löser sig”, säger en annan elev.

Även Maria och Benny tycker att de får ett gott bemötande av de flesta lärare. Men granskningen visar samtidigt att deras lärare inte utnyttjar eller tar tillvara elevernas olika förutsättningar eller intressen i undervisningen. Det betyder att Maria och Benny inte får relevanta utmaningar för att utveckla nya kunskaper. Förtroendefulla relationer är en nödvändig, men inte tillräcklig förutsättning för att eleven ska kunna nå goda resultat. Skolinspektionen menar att de goda relationerna ger lärarna möjligheter att motivera och stärka eleverna att våga ta sig an nya utmaningar. Möjligheter som flera lärare inte tar till vara.

Granskningen visar vidare att särskilt eleverna på individuellt alternativ ibland möts av lärare som sätter trygghet och trivsel i första rummet och

inte riktigt vågar utmana eleverna att ta sig an nya eller svårare uppgifter. Ett exempel på detta är Benny som har lätt för att lära och god närvaro, men där granskningen visar att lärarna förhåller sig avvaktande och undviker att ställa krav eller ha förväntningar utifrån hans kapacitet. På en annan skola säger rektorn att det finns en tradition att eleverna på individuellt alternativ ska vara för sig själva. Rektorn menar att eleverna ska slippa att känna obehag genom att lämna tryggheten på programmet och blanda sig med de andra eleverna på skolan. Skolinspektionen anser att denna omsorg om elevernas trygghet begränsar snarare än stärker elevernas tilltro till sin förmåga.

Motiverande insatser hjälper eleverna att nå sina mål

Skolinspektionen möter i granskningen Benny och Maria som inte har några inlärnings svårigheter men som av olika skäl inte fick tillräckliga betyg från grundskolan för studier på gymnasieskolans nationella program. Andra elever i granskningen har stora inlärnings svårigheter och ibland sociala, medicinska eller psykologiska problem, där grundskolan inte lyckades ge

” En del elever har klara mål och en stark egen motivation.”

eleverna tillräckligt stöd för att uppnå behörighet att söka till de nationella programmen. En del elever har klara mål och en stark egen motivation. Andra är ”skoltrötta” och vet inte vad de vill. Arbetet med motivation utifrån elevernas olika förutsättningar är därför av stor vikt. För en del elever är det förmodligen helt avgörande för viljan att gå vidare i sin utveckling.

Elever som får praktik, exempelvis Alma, upplever det som mycket stimulerande och motiverande för att fullfölja utbildningen mot målet att komma in på hantverksprogrammet med inriktning frisör. Alma hade i början tankar på att hoppa av, men en snabbt ordnad praktikplats bidrog säkerligen till att hon stannade kvar. För några elever i granskningen finns dock möjligheten till praktik tidigast under det andra läsåret. Detta innebär att deras skolor inte utnyttjar kraften i praktik som ett motiverande inslag i elevernas utbildning.

”Andra är skoltrötta och vet inte vad de vill.”

Granskningen visar att elever som får möjlighet att läsa yrkeskurser tillsammans med elever på de nationella programmen upplever det som mycket stimulerande och motiverande. Elever som går en utbildning med inriktning mot något yrkesprogram uppger att den organisationen på ett positivt sätt bidrar till meningsfullhet och motivation för dem i skolarbetet som helhet.

Skapande verksamhet och andra praktiska aktiviteter bidrar också ofta till att eleverna upplever motivation och meningsfullhet i utbildningen. Ett exempel är Kevin som har skapande bild, arbete i kök och motiverande samtal på sitt schema, i syfte att stärka hans självförtroende. En annan elev uttrycker det som så att det känns skönt att göra något kreativt som att arbeta i köket därför att det samtidigt innebär möjligheter att prata med lärarna om vardagliga saker på ett avslappnat sätt. Dessa motivationsskapande inslag bidrar således till att stärka elevernas vilja att fullfölja utbildningen och att nå sina mål. Det är dock viktigt att skolan är uppmärksam på att elevens kunskapsutveckling alltid står i fokus och att andra insatser är till för att stärka och stödja den utvecklingen.

De elever i granskningen som möter en varierad undervisning med praktiska, undersökande inslag eller ett innehåll som upplevs som meningsfullt

och "på riktigt", anger att det skapar lust hos dem att försöka göra sitt bästa. Skolinspektionen ser dock alltför många elever inte får en varierad undervisning med inspirerande, engagerande och meningsfulla inslag.

3 | Avslutande diskussion

Stora skillnader i hur utbildningarna förmår att hjälpa eleverna vidare

Skillnaden i kvalitet mellan de olika elevernas utbildningar är mycket stor. Skolinspektionen anser att en grundläggande orsak till detta är skillnader i det professionella förhållningssättet hos rektorer och lärare.

Några elever i granskningen möter ett förhållningssätt som utgår från att alla elever kan nå sina utbildningsmål om utbildningen anpassas till deras förutsättningar och behov. Detta förhållningssätt innebär att skolan är flexibel i sin planering för att hitta lösningar som stärker elevernas möjligheter till vidare studier eller arbete.

”Skillnaden i kvalitet mellan de olika elevernas utbildningar är mycket stor.”

Andra elever möter ett förhållningssätt som utgår från att eleverna får anpassa sig till skolans förutsättningar. Detta förhållningssätt hindrar eleverna från att snabbt komma vidare, vilket innebär att deras utbildningstid förlängs i onödan. Skolinspektionen anser att en utbildning som inte förmår att möta varje elevs behov och målsättning också medför en risk för hög frånvaro och avbrott från studierna.

Om gymnasieskolan misslyckas med att anpassa utbildningen så att eleverna både vill och kan fullfölja den, riskerar det att få allvarliga konsekvenser. Tiden i gymnasieskolan kan vara något av en sista chans för ungdomsskolan att kunna påverka elevernas framtida liv. Det är skolans uppgift att förbereda eleverna för framtiden utanför skolan, ute i samhället.

Sammantaget menar Skolinspektionen att det därför aldrig kan vara acceptabelt att skillnader i förhållningssätt och attityder får avgöra i vilken mån eleverna får en utbildning som ger dem goda förutsättningar att lyckas i framtida studier eller för en etablering på arbetsmarknaden.

Goda relationer är inte en tillräcklig förutsättning för utveckling

De elever vi möter har alla drömmar eller tankar om framtiden, ibland långsiktiga och tydliga, ibland kortsiktiga och mer oklara. Att då möta vuxna som tar dessa tankar och drömmar på allvar och hjälper dem att nå sina mål kan vara avgörande. Alla elever i granskningen anger att de har goda relationer med så gott som alla lärare. Skolinspektionen ser dock att det finns skillnader i hur detta kommer till uttryck i undervisningen.

Många elever i granskningen har negativa erfarenheter från grundskolan, ofta också kopplat till känslor av misslyckanden och en hög frånvaro. Detta påverkar självförtroendet och självkänslan hos eleverna. Utifrån detta finns lärare som är tveksamma inför att ställa krav, utmana eller ha höga förväntningar på eleverna. Skolinspektionen anser att det inte behöver finnas något motsatsförhållande mellan trygghet och höga förväntningar. Tvärtom, med de goda relationer mellan lärare och elever som granskningen visar, finns förutsättningar för att kunna stimulera, motivera och utmana alla elever till att nå goda kunskapsresultat.

”Många elever i granskningen har negativa erfarenheter från grundskolan ...”

Också olika forskare menar att goda relationer mellan elev och lärare är grundläggande för elevens utveckling.⁵ Uteblivna resultat från grundskolan behöver inte betyda att eleverna saknar studiebegåvning eller arbetskapacitet. Skolan behöver utgå från elevernas tidigare erfarenheter och se dem som kompetenta medmänniskor med resurser, som både vill och kan lära sig saker. Tillsammans med en stimulerande och anpassad undervisning kan eleverna då snabbt gå framåt i sin kunskapsutveckling. Att höga och realistiska förväntningar på eleverna och en tilltro till deras förmåga är av stor betydelse för hur långt eleven når i sin utveckling finns väl belagt i forskning.⁶

För eleverna som får en undervisning på halvtid eller mindre fördröjs övergången till vidare studier eller arbete i onödan. Det signalerar också en låg tilltro och låga förväntningar på elevernas förmåga, vilket kan försvåra studier på nationella program med en högre studietakt. Skolinspektionen bedömer att detta även medför en ökad risk för att eleverna avbryter studierna på det nationella programmet.

Att elevernas inflytande över undervisningen är en framgångsfaktor har flera forskare visat.⁷ Lärarna har sina undervisningsprojekt med syftet att eleven ska utvecklas i sitt lärande. Eleven å sin sida kommer till skolan med sina erfarenheter, mål och intentioner. Det är i detta möte mellan lärarnas undervisningsprojekt och elevens erfarenheter och intentioner som lärandet sker. Om skolans och elevens projekt inte är samstämmigt kommer inget, eller mycket litet lärande till stånd.⁸ Därför är ett reellt elevinflytande, där lärarna efterfrågar och aktivt bjuder in eleverna, en viktig faktor för elevernas motivation för studierna och därmed kunskapsutvecklingen.

Skolinspektionen anser att det finns skäl för att ytterligare höja kvaliteten på arbetet med elevinflytandet i de flesta skolor i granskningen. Detta kan ske genom att lärarna på ett systematiskt sätt, utifrån elevernas erfarenheter och mål, gör dem delaktiga i planeringen och genomförandet av undervisningen.

5 Hugo 2007, Hellberg 2007, Jenner i Myndigheten för skolutveckling och Hultqvist i Skolverket 2008

6 Hugo 2007 och 2013, Jenner 2004 Lundgren och Magnusson 2009

7 Vinterek, 2006 i Myndigheten för Skolutveckling

8 Hugo 2013

Negativa konsekvenser av ett ensidigt arbetssätt

Skolinspektionen menar att ett ensidigt arbetssätt som domineras av enskilt arbete, som inte är anpassat till varje elevs kunskapsnivå, riskerar att få flera negativa konsekvenser. Dels riskerar det att skada elevens motivation, engagemang för studierna och lust att lära. Dels tycks en hög andel individuellt arbete medföra en lägre grad av engagemang för skolarbetet, något som också styrks i forskning.⁹ De påverkansfaktorer i relation till undervisningen som, enligt forskning, har en positiv påverkan på elevernas studieresultat är kommunikativt lärande, samarbetsinriktat lärande och kamrathandledning.¹⁰ Enskilt arbete innehåller inte någon av dessa faktorer.

Ett arbetssätt som domineras av enskilt arbete försvårar också elevernas förberedelse för att på längre sikt klara studier på nationella program, där diskussioner, muntliga redovisningar och grupparbeten ska vara vanligt förekommande arbetssätt. Arbetsgivare efterfrågar också ofta kommunikativa förmågor varför även elever som siktar direkt mot arbetsmarknaden behöver få träna dessa förmågor.

Vilka är då skälen till att arbetssättet på många skolor i granskningen utgörs av enskilt arbete i exempelvis arbetshäften?

Av granskningen framgår att eleverna ofta är positiva till enskilt arbete.

Denna positiva inställning hänför sig i huvudsak till att arbetssättet

känns tryggt och att de konkret ser hur de närmar sig målet, att få ett godkänt betyg. Det finns dock andra sätt att synliggöra progressionen i elevernas lärande, exempelvis genom portfolio, loggböcker och formativ återkoppling. Dessa metoder ger även möjlighet för eleven att tillsammans med läraren fördjupa sina kunskaper och reflektera över sitt lärande.

Skolinspektionen anser att enskilt arbete i lärobok eller arbetshäften kan vara bra om materialet är anpassat till elevens behov. Det kan också fungera väl för elever som upplever sig som "dåliga eller misslyckade". Enskilt arbete kan då användas för att stärka ett sargat självförtroende.

En annan tänkbar orsak till dominansen av enskilt arbete kan vara att lärarna sätter likhetstecken mellan individanpassning och individuella arbetsformer. Skolinspektionen anser att skolorna i större utsträckning behöver hitta former som kan kombinera en individuell anpassning med en sammanhållen undervisning som ger möjligheter till diskussioner eller att elever arbetar tillsammans. Exempelvis genom att inom ett gemensamt tema arbeta med individuellt anpassade uppgifter.

Av Skolverkets forskningsöversikt framkommer att arbetssättet enskilt arbete också kan ses som en förskjutning i ansvaret för lärandet från läraren till eleven och att det också har en disciplinerande roll. Ett sätt för läraren att skapa lugn och ro i klassen.¹¹

”... lärarna sätter likhetstecken mellan individanpassning och individuella arbetsformer.”

Samverkan hjälper eleverna att komma vidare...

En del av de elever som Skolinspektionen möter i granskningen har siktat inställt på fortsatta studier på yrkesprogram, en del vill så fort som möjligt ut på arbetsmarknaden och en del har ännu inte något klart långsiktigt

9 Vinterek, 2006 i Myndigheten för Skolutveckling

10 Hattie, 2011

11 Skolverket, 2009

mål. Denna blandning av förutsättningar och mål kräver mycket av den som anordnar utbildningarna för att ge varje elev en god förberedelse att klara av fortsatta studier eller för att kunna få ett arbete.

... för eleverna på yrkesintroduktion

De möjligheter till yrkesutbildning som flera elever i granskningen erbjuds är alltför begränsade. Skolinspektionen anser att möjligheten till undervisning i yrkeskurser eller praktik behöver komma in tidigt i utbildningen eftersom granskningen visar att det i hög grad bidrar till elevernas motivation för studierna som helhet.

Skolverket har i en pågående redovisning till regeringen granskat hur gymnasiereformen implementerats och bland annat identifierat samverkan med andra program som en viktig faktor för att eleverna på yrkesintroduktion så snart som möjligt ska kunna göra en övergång till nationella program.¹²

För elever som siktar på en etablering på arbetsmarknaden bedömer Skolinspektionen att avsaknad eller en begränsad tillgång till praktik eller möjligheter att läsa yrkeskurser innebär att elevernas förberedelse för en etablering på arbetsmarknaden försämras jämfört med elever som har god tillgång till dessa insatser.

... för eleverna på individuellt alternativ

Eleverna på individuellt alternativ har oftast en längre väg till andra studier eller till arbetsmarknaden. Av den anledningen är det nödvändigt att ta hänsyn till elevernas olika förutsättningar för lärandet som exempelvis inlärnings-svårigheter, medicinska eller sociala svårigheter. Om skolan inte gör det, riskerar man att stöta bort istället för att stödja eleverna. Men forskning visar att även för de elever som har det besvärligast finns det ofta resurser och styrkor som riskerar att begränsas eller kvävas av alltför mycket fokus på omsorg och trivsel.¹³ I granskningen finns exempel på att skolor, i all välmening, ger eleverna en fristad och att anpassningen och hänsynstagandet riskerar att bli överbeskyddande.

Konsekvenser av skillnader i tillgång till stöd och vägledning

För eleverna på introduktionsprogrammen bedöms studie- och yrkesvägledningen generellt sett spela en större roll än för elever på nationella program.¹⁴ Skolinspektionen ser utifrån granskningens resultat att skolornas huvudmän och ansvarig rektor behöver dimensionera och organisera studie- och yrkesvägledningen så att varje elev har möjlighet att få stöd och hjälp av en utbildad studie- och yrkesvägledare utifrån sina individuella behov.

Flertalet elever i granskningen har sin mentor som vägledare. Mentorn kan visserligen vara en god vägledare men har sällan den professionella kunskap och kompetens som en utbildad studie- och yrkesvägledare har. Elever som inte

”Flertalet elever i granskningen har sin mentor som vägledare.”

¹² Skolverket U2012/3589/S

¹³ Hugo, 2007

¹⁴ Prop. 2009/10:165

får tillgång till professionell vägledning riskerar att få svårare att kunna göra väl underbyggda val för att snabbt hitta sin väg genom utbildningen.

”Även elevhälsan behöver spela en större roll för eleverna ...”

Även elevhälsan behöver spela en större roll för eleverna på introduktionsprogrammen. Eftersom granskningen visar att även ansvaret för elevhälsoproblem ofta läggs hos mentorerna, finns här samma problematik som med syv. Skolinspektionen anser att de skillnader i tillgång till elevhälsa som finns mellan skolorna i granskningen medför risker för att de elever som är i behov av mer kvalificerat stöd av medicinskt, socialt eller psykologiskt slag inte uppmärksammas och inte får den hjälp som de behöver.

Avslutande reflektioner

Det är viktigt att satsa resurser så tidigt som möjligt i skolan, så att eleverna får en god grund för att kunna utvecklas vidare. Men det finns samtidigt behov av att uppmärksamma de elever som i slutet av sin skolgång har behov av olika insatser för att komma vidare. Eleverna på introduktionsprogrammen hör till den gruppen. För ungdomsskolan kan introduktionsprogrammen vara den sista chansen att ge dessa elever en utbildning som möjliggör en bra start på vuxenlivet med fortsatta studier eller arbete.

Man kan välja att se eleverna på introduktionsprogrammen som en särskilt utsatt elevgrupp. Det finns flera faktorer som talar för det, exempelvis att eleverna inte uppnådde grundskolans mål vilket säkerligen påverkat självförtroendet, självkänslan och motivationen för studier. Vidare att elever med stora stödbehov, av både medicinskt och socialt slag, i högre andel återfinns på introduktionsprogrammen jämfört med andra program. Även elever med så kallad skoltrötthet eller negativa attityder mot studier återfinns

”En elevgrupp i en utsatt situation.”

oftare i denna elevgrupp. Men om man bara definierar eleverna på introduktionsprogrammen utifrån dessa förhållanden kan det innebära att skolan inte uppmärksammar individuella skillnader, utan betraktar elevgruppen som en helt homogen grupp med skoltrötthet och studiemotstånd. Det kan få till följd att skolans förväntningar på elevernas förmåga och vilja att utvecklas sätts för lågt, vilket kan få till konsekvens att man inte tar tillvara varje elevs förutsättningar och resurser för att så snabbt som möjligt nå sina mål.

Ett annat synsätt är att betrakta introduktionsprogrammets elever som en elevgrupp som befinner sig i en utsatt situation, men där alla elever ändå har möjligheter att utvecklas och nå sina individuella mål. Detta förutsätter att skolan skapar meningsfulla lärandesituationer, där man tar tillvara varje elevs erfarenheter, kompetenser och intressen i en individuellt anpassad utbildning.

Den här granskningen har visat på flera exempel där elever får sin rätt till en god utbildning tillgodosedd. Men den visar också med tydlighet att det behövs en ökad medvetenhet och kunskapsuppbyggnad hos både skolor och skolansvariga, så att alla elever på introduktionsprogrammen får samma möjligheter till en god utbildning. Idag planeras inte utbildningen för alla elever så att den möter den enskilda elevens förutsättningar, behov och målsättningar. Utbildningen genomförs inte heller så att alla elever ges möjlighet att nå de individuellt uppsatta målen. Det är ett tydligt ansvar för skolor och skolansvariga att se till att så sker.

4 | Att tänka på för att skapa en utbildning som utgår från varje elev

För att utbildningen på introduktionsprogrammen ska utvecklas så att den motsvarar författningarnas krav, krävs att utgångspunkten är varje elevs rätt att få en utbildning som motsvarar de förutsättningar, behov och mål som eleven har. Ansvar för detta delas av skolans huvudman, ansvarig rektor, lärare samt övriga aktörer som på olika sätt medverkar i introduktionsprogrammets utbildningar.

- Utgå från elevernas tidigare erfarenheter och se på dem som kompetenta medmänniskor som både vill och kan utvecklas och lära sig nya saker.
- Kartlägg varje elev utifrån vilka kunskaper och resurser hon eller han har och utgå från det för att ge dem det personliga stöd som de är i behov av för att utvecklas och nå sina mål.
- Involvera eleverna i planeringen av utbildningen och i undervisningens innehåll. Det synliggör och följer upp kunskapsutvecklingen samtidigt som det bidrar till att motivera eleverna att nå sina mål.
- Ställ höga och realistiska förväntningar på eleverna – och ge varje elev individuellt anpassat stöd för att nå upp till förväntningarna.
- Ta tillvara de förutsättningar, intressen och mål som eleverna har och ha det som utgångspunkt för planeringen av undervisningen.
- Se till att undervisningen är meningsfull och engagerande för eleverna, med en variation i arbetssätt och inslag av praktiska aktiviteter i linje med elevernas intressen och mål.
- Stärk samverkan med de nationella programmen samt grundskolan för att tillgodose elevernas individuella behov och önskemål, så att de så snabbt som möjligt kan gå vidare till andra studier eller arbete.
- Skapa möjligheter till samverkan mellan lärare, studie- och yrkesvägledare och elevhälsan, så att de med sina olika kompetenser skapar en helhet i elevernas studier och ger dem det stöd de behöver.

5 | Bakgrund, syfte och frågeställningar

Gymnasieskolan är en frivillig skolform, men sedan lång tid tillbaka finns en gemensam politisk vilja att gymnasieskolan ändå ska vara en skola för alla. Detta utifrån att elever med enbart grundskola eller ofullständig gymnasieutbildning visat sig ha stora svårigheter att etablera sig på arbetsmarknaden och även riskerar andra former av utanförskap. Ett viktigt uppdrag för utbildningsväsendet är därför att utveckla framgångsrika sätt att arbeta med ungdomar som lämnar grundskolan utan att ha nått behörighet till gymnasieskolans nationella program.

Gymnasieskolans introduktionsprogram ersätter, från och med höstterminen 2011, de tidigare individuella programmen (IV) för de elever som saknar behörighet att studera på de nationella gymnasieprogrammen. Enligt en statlig utredning speglade inte målet för IV, att alla elever skulle bli behöriga till ett nationellt program, de behov som fanns hos elever på IV så som det var utformat.¹⁵ I propositionen inför den reformerade gymnasieskolan menar man att alla elever inte behöver en utbildning som enbart riktar sig mot behörighet till fortsatta studier på gymnasieskolans nationella program, utan för en del elever behövs en utbildning som leder till etablering på arbetsmarknaden. Vidare talas om en utbildning som erbjuder en individuellt anpassad studieväg som tar hänsyn till elevernas olikartade behov och erbjuder en utbildning som effektivt svarar mot dessa behov. Avsikten är att skapa tydligare utbildningsvägar som bättre möter elevers olika utbildningsbehov, både vad gäller bakgrund och framtidsplaner.¹⁶

¹⁵ SOU 2008:27 s. 42 och 564f

¹⁶ Prop. 2009/2010:165

De individuellt utformade introduktionsprogrammen syftar till att gynna elevernas kunskapsutveckling, bidra till deras personliga utveckling samt till att stimulera eleverna till fortsatta studier eller att etablera sig på arbetsmarknaden. Härtill är en god samverkan mellan grundskolan och gymnasieskolan samt en väl fungerande studie- och yrkesvägledning av stor betydelse.¹⁷

Av en rapport från SKL framgår också att dokumentation av elevens utveckling är en framgångsfaktor, inte minst för att få till stånd ett framgångsrikt samarbete mellan olika instanser kring eleven. Även i uppföljningssyfte ses dokumentation som en viktig faktor.¹⁸

I denna granskning ingår två av introduktionsprogrammen, yrkesintroduktion och individuellt alternativ, och granskningens frågeställningar är:

- **Planeras utbildningen så att den möter den enskilde elevens förutsättningar, behov och målsättningar?**
 - Utformas studieplanen utifrån elevens tidigare skolbakgrund, erfarenheter, behov och målsättning?
 - Har eleven inflytande över sin studieplans utformning?
 - Följer skolan upp sina insatser för varje elev för att utvärdera effekterna?
 - Får eleven studie- och yrkesvägledning utifrån sina behov?
 - Samverkar skolan med interna och externa aktörer för att stödja och skapa en helhet i elevens utbildning?
- **Genomförs utbildningen så att eleven ges möjlighet att nå de individuellt uppsatta målen?**
 - Får eleven möjlighet till stödjande och motiverande insatser utifrån sina behov?
 - Anpassas undervisningen till elevens behov och förutsättningar?
 - Bemöter lärarna eleven på ett sätt som skapar goda förutsättningar för lärande?
 - Har eleven inflytande över undervisningens innehåll och utformning?

17 SOU 2008:28 s. 568f, se även Prop 2009/10:165 s. 427

18 SKL 2010 s. 22

6 | Metod och genomförande

Projektet har granskat utbildningen på två av gymnasieskolans introduktionsprogram, yrkesintroduktion och individuellt alternativ. Granskningen genomfördes i tio slumpmässigt valda kommunala gymnasieskolor, geografiskt spridda över landet, under vårterminen 2013. För att fånga elevernas skolvardag och för att förstå hur elever tänker och upplever sin skolgång och för att förstå hur personal resonerar och handlar utifrån sitt uppdrag valdes ett kvalitativt angreppssätt och metodval.

Utifrån granskningens frågeställningar, med de föreskrifter som finns i styrdokumentet, kompletterat med de framgångsfaktorer som forskning och andra studier pekar på, granskades därigenom kvaliteten på utbildningen utifrån ett elevperspektiv. Detta perspektiv tillgodosågs genom att inspektörerna under cirka två veckor på varje skola följde skoldagarna för fyra på förhand utvalda elever, med lektionsobservationer och ibland med praktikbesök.

Lektionsobservationerna genomfördes, med vissa anpassningar, med hjälp av det observationsschema som Skolinspektionen tagit fram för att bedöma undervisningens kvalitet i ämnesgranskningar.

Förutom observationer av undervisningen genomfördes semistrukturerade kvalitativa intervjuer. Den för alla inspektörer gemensamma intervjuguiden med öppna frågor kunde kompletteras med följdfrågor eller justeras utifrån den aktuella situationen på skolan. De utvalda eleverna intervjuades enskilt och berörda lärare intervjuades i grupp. Eleverna som ingick i granskningen fick skriftligt ge sitt samtycke till att ingå i projektet, med möjlighet att när som helst avbryta sitt deltagande.

Ansvarig rektor intervjuades, liksom studie- och yrkesvägledare och en eller två representanter för elevhälsan. För de elever som hade praktik under besöksveckorna intervjuades även elevens handledare.

Dokumentationsstudier har i huvudsak utgjorts av studier av de individuella studieplanerna för de elever som granskningen följde. Huvudmannens plan för utbildningarna har inte granskats.

7 | Referenser

Hattie, J (2012)	Synligt lärande för lärare
Hellberg, K. (2007)	Elever på ett anpassat individuellt gymnasieprogram: Skolvardag och vändpunkter. Umeå: Linköpings universitet
Hugo, M. (2007)	Liv och lärande i gymnasieskolan. En studie om elevers och lärares erfarenheter i en liten grupp på gymnasieskolans individuella program. Taberg: Jönköping university press.
Hugo, M (2013)	Meningsfullt lärande i skolverksamheten på särskilda ungdomshem. Statens institutionsstyrelse: Institutionsvård i fokus, nr 1 2013
Jenner, H. (2004)	Motivation och motivationsarbete i skola och behandling. Myndigheten för skolutveckling, Forskning i fokus nr. 19
Lundgren, M. och Magnusson, J. (2009)	Att inte följa den förväntade vägen. En studie om ungdomar utanför gymnasieskolan och om det kommunala uppföljningsansvaret. Mölndal: FoU i väst.
Propositionen (2009/10:165)	Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet.
SFS (2010:39)	Gymnasieförordning.
SFS (2010:800)	Skollag.
SKL (2010)	Individuella program i gymnasieskolan – slasktratt eller framgångssaga?
Skolverket (2009)	Vad påverkar resultaten i svensk grundskola?
Skolverket (2010a)	Risk för IG. Gymnasierektorer om skolornas stöd till elever som riskerar att inte nå målen.
Skolverket (2011a)	Mer om...Introduktionsprogram i gymnasieskolan.
Skolverket (2011c)	Introduktionsprogram.
Skolverket (U2012/3589/S)	Delrapportering av uppdrag om gymnasieskolreformens lokala förankring – Introduktionsprogrammen.
Socialstyrelsen (S 2010:04)	Förtidspensionering av unga.
SOU (2008:27)	Framtidsvägen – en reformerad gymnasieskola.
Vinterek (2006)	i Myndigheten för skolutveckling

8 | Bilagor

1. Refensgrupp samt skolor och kommuner
2. Översikt av introduktionsprogram

Bilaga 1

Referensgrupp samt skolor och kommuner

En referensgrupp kopplades till projektet. Referensgruppen har bidragit med sakkunskap om introduktionsprogrammen och de tidigare individuella programmen samt med kunskap om vetenskapliga metoder. Gruppen har dessutom haft en kvalitetssäkrande funktion.

Referensgruppen har bestått av:

Professor Gunnar Berg, Mälardalens Högskola
FD Martin Hugo, Högskolan i Jönköping
Undervisningsråd Charlotte Mannerheim, Skolverket
Undervisningsråd Helene Moquist, Skolverket

Skola	Kommun
Bromangymnasiet	Eskilstuna
Fischerströmska gymnasiet	Karlskrona
Frans Suell/Jörgen Kocks gymnasium	Malmö
Fridhemsgymnasiet	Umeå
Mimers Hus gymnasium	Kungälv
Polhemsskolan	Gävle
Rinmangymnasiet	Eskilstuna
Rodens yrkesgymnasium	Norrtälje
Rönnowska skolan	Helsingborg
Virginska skolan	Örebro

Program	Preparand- utbildning	Programinriktat individuellt val	Yrkes- introduktion	Individuellt alternativ	Språk- introduktion
Vilka elever?	Nästan behöriga (1-2 ämnen) eller elever som är behöriga till yrkesprogram men inte till studieförberedande program.	Inriktade mot ett specifikt yrkesprogram. Behörighetskrav som innebär godkänt i sv och ma och/eller eng samt fyra andra ämnen	Inriktade mot studier på yrkesprogram eller arbetsmarknaden. Även särskoleelever	Inriktade mot studier på yrkesintroduktion, andra studier eller arbetsmarknaden. Även särskoleelever.	Nyanlända utan tillräckliga kunskaper i svenska.
Innehåll	Ej godkända grundskoleämnen, gymnasiekurser och andra insatser efter behov.	Ej godkända grundskoleämnen, yrkesämnen på respektive program, andra gymnasieämnen APL / Praktik ska erbjudas	Ej godkända grundskoleämnen, yrkesämnen, gymnasieämnen samt motivationsskapande insatser. APL / Praktik ska erbjudas.	Ej godkända grundskoleämnen, gymnasieämnen samt motivationsskapande insatser. Praktik kan erbjudas.	Svenska, SVA, grundskoleämnen, gymnasieämnen, sfi samt motivationsskapande insatser.
Syftar till	Studier på nationellt program inom 1 år (i undantagsfall 2 år)	Studier på det inriktade yrkesprogrammet	Arbete eller studier på ett yrkesprogram	Arbete eller studier på yrkesintroduktion eller andra studier.	Studier på introduktionsprogram, nationellt program annan utbildning
Utformning	Enskild elev Inte sökbart	Enskild elev eller grupp Sökbart för grupp	Enskild elev eller grupp Sökbart för grupp	Enskild elev Inte sökbart	Enskild elev Inte sökbart
Kommun/ Fristående skolor	Kommunen ska erbjuda. Fristående får erbjuda om man har något nationellt program.	Båda huvudmännen kan erbjuda, om man har det aktuella yrkesprogrammet	Kommunen ska erbjuda. Fristående får erbjuda om man har något yrkesprogram.	Kommunen ska erbjuda. Fristående får erbjuda om man har något nationellt program.	Kommunen ska erbjuda. Fristående får erbjuda om man har något nationellt program.

Regelbunden tillsyn av alla skolor

SKOLINSPEKTIONEN granskar skolverksamhet, förskola, fritidshem och annan pedagogisk verksamhet. Utgångspunkten är de lagar och regler som finns för verksamheten.

Kvalitetsgranskning inom avgränsade områden

SKOLINSPEKTIONEN granskar kvaliteten i skolor och andra verksamheter inom avgränsade områden. Granskningen ska leda till utveckling.

Anmälningar som gäller förhållandet för enskilda elever

ELEVER, FÖRÄLDRAR och andra kan anmäla missförhållanden i en skola till Skolinspektionen, till exempel kränkande behandling eller uteblivet stöd till en elev

Fristående skolor

– kontroll av grundläggande förutsättningar

SKOLINSPEKTIONEN bedömer ansökningar om att starta fristående skolor. Bedömningen innebär en grundläggande genomgång av skolans förutsättningar inför start.